

ИККИНЧИ ЧЕТ ТИЛИ ЎҚИТУВЧИСИНING КАСБИЙ-ПЕДАГОГИК СИФАТЛАРИ ВА ФУНКЦИЯЛАРИ

*Бегматов Қувончбек Мухторович,
СамДЧТИ мустақил тадқиқотчиси*

Калит сўзлар: касбий компетентлик, касбий-педагогик сифатлар, мулоқот, педагогик фаолият, мотивацион компонент, функциялар, маданиятлараро мулоқот, нутқий фаолият.

XXI асрнинг таълим эҳтиёжларини қондириш учун мўлжалланган янги самарали ривожланаётган таълим парадигмаси, хорижий тилларни ўқитишда глобал тенденцияларни ҳисобга олишдан ташқари, чет тили ўқитувчисининг роли ва касбий фаолиятида сезиларли ўзгаришларни белгилайди. Олимларнинг ҳақли равишда таъкидлашларича, чет тилларни ўқитишда инновацион ёндашувни амалга оширувчи ўқитувчи таълим-тарбия вазифаларини ҳал этиш жараёнида, билим ва кўникмаларни ўзлаштириш жараёнида талабалар билан ҳамкорлик қилувчи катта тажрибали дўстга айланади.

Иккинчи чет тили (немис тили) ўқитувчисининг касбий компетентлиги: коммуникантларга муайян ижтимоий аниқланган “коммуникатив вазиятларда самарали таъсир ўтказиш имконини берувчи лингвистик, социолингвистик, маданий, стратегик ва дискурсив билим, кўникма ва малакалар тизими, шунингдек, кўникмаларга эга бўлиш ва мавжуд билимларни педагогика, психология ва чет тилини ўқитиш усуллари орқали белгиланади [1:97].”

Иккинчи чет тили ўқитувчисининг касбий сифатларини уч гуруҳга бўлиш мумкин. Биринчиси, ўқитилаётган тил билими (амалий ва назарий) ва она тили маданияти. Иккинчи гуруҳ, ўқитувчининг методик билим ва кўникмаларидан иборат бўлиб, учинчиси-педагогик билимлардан иборат. Ҳар бир гуруҳ сифатларини алоҳида-алоҳида кўриб чиқамиз ва уларнинг ўзаро алоқадорлигини кўрсатиб ўтамыз.

Сифат мавзуси ҳар доим долзарб бўлиб келган. Тил ҳақидаги амалий билимлар предмет сифатларининг асосини ташкил этади. Фикрни оғзаки ва ёзма шаклда баён этиш, аслиятдаги бадиий ва журналистик адабиётларни тўла тушунган ҳолда ўқиш, айтилган нутқни оддий суръатда тушуниш кўникмасини ўз ичига олади. Тўғри талаффузни, интонацияни билиш, жуда кенг қамровли сўз ва ибораларга эга бўлиш ва грамматика қоидаларини билиш керак. Буларнинг барчаси ўқитувчининг коммуникатив компетентлигини таъминлайди. “У дарсда жаргон сўзлар ёки китоб тилидан фойдаланмаслик учун нутқ услубларини ҳам фарқлаши керак. Ўқитувчи умумий тилшунослик, тил ўқитиш назарияси (фонетика, лексикология, грамматика, тил тарихи элементлари) ва она тили назариясига оид билимларга эга бўлиши керак [4:48].”

Мавзу сифатларига ўргатилаётган тил (ёки мамлакатлар) маданияти – география, тарих, адабиёт, тасвирий санъат, мусиқа, фольклор ва урф-одатларни билиш керак. Талабаларнинг она тили билан тили ўқитиладиган мамлакатнинг маданий ва бошқа алоқалари ҳақида маълумотга эга бўлиш мақсадга мувофиқдир. Буларнинг барчаси ўқитувчи ижтимоий-маданий компетентлигининг асосидир.

Услубий фазилатлар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ўқитувчи чет тилини ўқитиш методикасини шу қадар яхши билиши керакки, у дарсликнинг методик тушунчасини унга кўра тушуниши ва баҳолай олиши (ёки бир неча дарсликлардан ўз шароитига энг мосини

танлай олиши) керак. Энг асосийси, олий мактабда чет тилини ўқитиш мақсадларини тушуниш ўқитиш босқичларида уларнинг модификацияларини тушунишдир.

Услубий сифатлар предмет сифатлари билан чамбарчас боғлиқдир. Тил ҳақидаги амалий билимлар методик меъёрларга риоя қилган ҳолда болаларни оғзаки нутққа, ўқишга, тинглашга, ёзишга муваффақиятли ўргатиш, ўқиш учун аудио материаллар ва китобларни тўғри танлаш имконини беради. Чет ва она тиллари назариясини билиш талабаларнинг қийинчиликларини олдиндан айтиб бериш, уларга тўғри машқлар танлаш имконини беради. Маданиятлараро билимлардан фойдаланиш тил ўрганишнинг ижтимоий-маданий жиҳатини таъминлашга, талабаларнинг ўрганилаётган тилга, чет давлатга, унинг халқига бўлган кизиқишларини уйғотишга ва қўллаб-қувватлашга ёрдам беради.

Методик билимларнинг мавжудлиги ўқитувчининг дарс занжирини (ва унга киритилган ҳар бир дарсни) ўқитиш даражасини, дарслик билан таъминланган материалнинг мазмунини, бу гуруҳдаги талабаларнинг тайёргарлигини, уларнинг қизиқиш ва майлларини ҳисобга олган ҳолда режалаштириш қобилиятига боғлиқ. Агар иложи бўлса, ҳар бир дарсда талабаларга янги ва қизиқарли нарсалар таклиф этилса, бу янги ҳолатми ёки ўйинми, бирор сўз, гап, гап тарихидан қизиқ факт ва бошқалар. Лекин, бу ўқитувчининг предметни яхши билиши ва методик билимлари мавжуд бўлсагина мумкин бўлади.

Методик ва субъектив сифатлар нафақат ўқув хонасида, балки ундан ташқари машғулотларда ҳам талаб қилинади. Ўқитувчи чет тили тўғраги (клуби, оқшоми, танловлар, викторина) ни ташкил қилиши, бунинг учун керакли материалларни танлаши лозим.

Ўқитиш сифати ҳар доим асосий ролни ўйнайди. Ўқитувчининг талабаларга, унинг фаолиятига, ўзига бўлган муносабати шаклланмаган бўлса, на мавзу, на методик билим ва кўникмалар

ишда муваффақиятни таъминлайди. Бундай муносабатларнинг шаклланиши педагогик сифатларда намоён бўлади. Уларда ёш психологиясига оид билимлар, талабаларга табақалаштирилган тарзда ёндашиш, ҳар бир талабанинг кучли ва заиф томонларини топиш ва уларга чет тилини ўрганиш қийинчиликларини ва бошқа болалар билан муносабатларни енгишга ёрдам бериш кўникмаси таркиб топади. Алоҳида ёндашув ва педагогик такт, айниқса, талабаларнинг муваффақияти ва уларнинг тил ўзлаштиришдаги саъй-ҳаракатларини баҳолашда муҳим аҳамият касб этади.

Ўқув жараёнининг муҳим таркибий қисми ўқитувчининг талабалар билан мулоқотидир. Бу, айниқса, чет тили дарсларида мулоқот фаолиятини ўргатишда муҳим аҳамиятга эга. Биз дарс жараёнида тинч, ишончли атмосфера ҳосил қилиш учун ҳаракат қилишимиз керак. Услубий воситалар билан бир қаторда (етарли вазиятларни яратиш, ишни жуфтликда ташкил қилиш), бу асосан талабанинг ўзи билан алоқа қилиш, ҳар бир ўқувчининг шахсиятига ҳурмат, унинг қийинчиликларини тушуниш ва ҳар кимни мақсадга мувофиқ фаолиятда ўз ичига олган ёрдам билан таъминланади. Бундан ташқари, энг қобилиятли талабаларни рағбатлантириш, уларга ўзларини кўрсатиш имкониятини бериш керак.

“Педагогик сифатлар гуруҳига болаларга муҳаббат, уларнинг ҳар бирининг шахсини ривожлантиришга қизиқиш, болаларнинг ўз-ўзини ҳурмат қилиш ҳиссини мустаҳкамлаш қобилияти киради [2:112].” Ўқитувчи ижодий қобилиятга ҳам эга бўлиши керак. Бусиз турли шарт-шароитларни ҳисобга олувчи дарс занжири ғоясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, чет тили ўқитишнинг янги усулларини топиш мумкин эмас.

Педагогик сифатлар ўқитувчига ўқув жараёнини тўғри ташкил этишга ёрдам беради, улар талабалар орасида эътибор қозониш учун ҳам зарурдир. Талабаларнинг ҳурматисиз, уларга ҳеч қандай тарбиявий таъсир кўрсатиш мумкин эмас ва тўлақонли мулоқот ақлга

сифмайди. Ўқув хонасида яхши интизом ҳам ўқитувчига бўлган хурматга асосланади. Ўқитувчилар эса мавзунини билишлари, талабалар ўртасида дарс бериш ва муваффақиятларга эришишлари, баҳолашда адолатлиликлари учун хурматга сазовор бўладилар.

Ўқитувчи педагогик фаолиятининг функционал тузилишини ўрганувчи тадқиқотчилар “коммуникатив-ўқув функциясининг етакчи ролини қайд этадилар ва уни фарқлайдилар:

1. ахборот йўналтирилган ёндашув;
2. мотивацион ва рағбатлантирувчи ёндашув;
3. назорат ва тузатиш компонентлари [3:139].”

Коммуникатив-таълим функциясининг ахборот йўналтирилган таркибий қисми қуйидаги кўникмалар билан таъминланади:

- талабаларга ўрганилаётган тилнинг мамлакат тили ва маданияти ўртасидаги муносабатлар, унинг вакилларининг ижтимоий-маданий хулқ-атворида миллий ўзига хосликнинг намоён бўлишининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида йўл-йўриқ бериш;
- талабаларга ўз мамлакати ва хорижий мамлакатлар маданиятларидаги ўхшашлик ва фарқлар ҳақида кўрсатмалар бериш.

Мотивацион ва рағбатлантирувчи компонент билвосита ва тўғридан-тўғри маданиятлараро мулоқот шароитида талабаларнинг чет тилидан алоқа воситаси сифатида фойдаланишлари учун ички эҳтиёжни яратиш қобилиятини ўз ичига олади:

- а) кўшимча ўқув материаллари (матнлар, шеърлар, кўшиқлар, видеолар ва бошқалар.) чет тилини ўрганиш жараёнида қўлланилади;
- б) таълимнинг фаол шакллари (муаммоли вазибалар, ижтимоий-маданий йўналишдаги ролли ўйинлар) дан фойдаланиш орқали чет тили маданияти хусусиятларини янада самарали ўзлаштиришга ёрдам беради;
- в) талабаларни мустақил ишларнинг ҳар хил турларига жалб қилиш орқали (маданий-худудий викторина ва танловлар,

чет эллик дўстлар билан ёзишмалар ва бошқалар.), миллий-маданий муаммоларни ҳал этишга қаратилган.

Назорат-тузатиш компоненти қуйидаги методик кўникмаларга асосланади:

- чет тилини маданиятлараро мулоқот воситаси сифатида ўзлаштиришда назорат мақсадлари, шакллари, турлари ва объектларини аниқлаш;
- чет тилини билиш даражасини маданиятлараро мулоқот воситаси сифатида аниқлаш мақсадида талабаларнинг нутқий кўникма ва малакаларини жорий, ўқув ва якуний назорат қилишни режалаштириш ва амалга ошириш.

Ривожлантирувчи ва тарбияловчи функциялар қуйидаги кўникмалар ёрдамида амалга оширилади:

- таълим жараёнида кўшимча материаллардан фойдаланиб, билимларни кенгайтириш, талабаларнинг хотира, тасаввур, ақлий қобилиятларини ривожлантириш, уларнинг ўрганилаётган маданиятлардаги ўхшашлик ва фарқларни таҳлил қилиш ва таъкидлаш қобилиятини шакллантириш;
- талабаларнинг нотаниш маданиятни мустақил ўрганиш, лингвистик ва маданий луғатлардан, хилма-хил маълумотнома-адабиётлардан ва оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш кўникмасини ривожлантириш;
- талабаларни ўрганилаётган тил она тили ҳамда унинг ижтимоий-маданий қадриятларига хурмат, халққа ҳамдардлик руҳида тарбиялаш;
- талабаларнинг ўз она-Ватанининг миллий анъаналари, урф-одатлари ва маданий меросига бўлган чуқур хурматини ошириш.

Ижтимоий-маданий функция қуйидагилар орқали амалга ошади:

- ўрганилаётган тилнинг мамлакат маданияти ҳақидаги маълумотларни ифодалаш ва улардан таълим жараёнида фойдаланиш нуктаи назаридан ўқув материалларини, ўқитиш воситаларини таҳлил қилиш;

- талабаларнинг нутқий фаолиятига лисоний ва ижтимоий-маданий аралашувларнинг эҳтимолий ҳолатларини олдиндан кўра билиш;
- иккала лисоний ва маданий жамоанинг миллий-маданий хусусиятларини таққослаш асосида воқеликнинг энг қийин факт ва ҳодисаларини аниқлаш.

Конструктив-режалаштириш функциясини таъминловчи услубий кўникмалар қуйидагича:

- талабаларнинг ёш хусусиятлари ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда кўшимча материалларни танлаш, методик ишлов бериш ва бу материалларни машғулот босқичлари бўйича тарқатиш;
- талабаларни ўрганилаётган тилнинг мамлакат маданияти билан таништиришнинг энг самарали методлари ва йўллари танлаш;
- муайян воқеликни ифодалаш мақсадида турли кўргазмаларни воситаларни тайёрлаш, танлаш, улардан фойдаланиш.

Ташкилий функция чет тили маданияти ҳақиқатларини энг самарали ўзлаштириш мақсадида уларнинг фаолиятини ва талабалар фаолиятини ташкил этишнинг энг яхши йўллари танлаш қобилияти асосида амалга оширилади, зарур сифатларга эга бўлиш учун кўпгина шарт-шароитлар муҳим аҳамиятга эга ва бу жараён асосан индивидуалликда амалга оширилади. Энг асосийси, ўқитувчининг ўз-ўзини тарбиялаш ва унга муносабати ўз касбини эгаллашга интилиши ҳисобланади. Иккинчи шарт-ўз-ўзини таҳлил қилиш ва ўз-ўзини баҳолаш қобилиятидир. Таълим жараёнидаги муҳит ҳам муҳим аҳамиятга эга – ҳамкасблар билан алоқалар, бошқа ўқитувчиларнинг дарсларига қатнашиш имконияти, шунингдек, яқин атрофдаги таълим муассасалари – ўқитувчилар малакасини ошириш институти, услубий кенгашлар ва ҳоказо.

Адабиётлар:

1. Адольф В.А. Профессиональная компетентность современного учителя. Монография.- Красноярск: 1998.-120 с.
2. Захарова Л.Н., Соколова В.В., Соколов В.М. Профессиональная компетентность учителя и психолого-педагогическое проектирование. Учебное пособие. –Новгород: 1995.-136 с.
3. Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранным языкам. –Москва: 1977.-214 с.
4. Трофимова Г.С. Основы педагогической коммуникативной компетентности. Учебное пособие.- Ижевск: 1994.-76 с.
5. Щукин А.Н. Лингводидактический энциклопедический словарь. -М.: 2007.-746 с.

Бегматов К. Профессионально-педагогические качества и функции преподавателя второго иностранного языка. В статье представлены размышления о профессионально-педагогических качествах преподавателя второго иностранного языка. Также прилагаются точки зрения автора статьи о профессионально-педагогических качествах и компетенциях преподавателя в учебном процессе.

Begmatov K. Professional and pedagogical qualities and functions of a teacher of a second foreign language. The article presents reflections on the professional and pedagogical qualities of a teacher of a second foreign language. Also attached are the author's points of view on the professional and pedagogical qualities and competencies of the teacher in the educational process.